

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 17:30
בבית המדרש הגדול "ברכת יצחק" דימונה

גליון 66

"ודתענג בדשן נפשכם, הסו אַזְנַכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שְׁמְעוּ וּתְהִי נַפְשְׁכֶם" (ישעיה נה ב)

והתענג בדשן

ערב פסח שחל בשבת

אכילת חמץ בערב פסח. חלוקת סעודת שחרית לשתים. למה חיז"ל דימו את המצה לארוסה? ממת' מתחיל איסור אכילת מצה בערב פסח? לדעת מי מותר לאכול חמץ גם לאחר חצות היום בערב פסח? האם נכון להחליף מפה בסעודת שבת בין החמץ למנה שניה? המעשה של רבנו יוסף חיים. מה ראשי תיבות "בהמה"? ביאור המשנה: "הי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוה לנעוס".

הפולמוס הגדול בשבת ערב פסח

א. כבר הזכרנו בעבר (עיין גליון מס' 55) שהשנה התקבצו לנו כמה תאריכים מעניינים, אם פרשת "מקץ" שלא חלה בשבת חנוכה, ועשרה בטבת שחל ביום שישי, ופורים משולש, ובעזרת השם יתברך גם ליל הסדר יחול במוצאי שבת, וממילא ערב פסח הוא בשבת, ובגלל זה אנחנו מקדימים את בדיקת חמץ לליל שישי [חמישי בערב - ליל ג'] ולא בליל י"ד כמו בכל שנה, וכן שורפים את החמץ ביום שישי. על כל פנים, עיקר הפולמוס הגדול בשבת זו, הוא על אופן קיום מצות שלושת הסעודות, איך נקיים אותן בלחם או במצות, שהרי ידוע שמהתורה אסור לאכול חמץ מחצות היום, כמו שלמדה הגמרא (פסחים ד ע"ב) מהפסוק (שמות יב טו): "אך ביום הראשון תִּשְׁפִּיתוּ שָׂאֵר מִבְּתִיכֶם", דהיינו ביום הראשון שלפני הפסח - י"ד ניסן, תשבייתו את החמץ, וממילא בפסח עצמו כבר לא ימצא חמץ בבתיכם. ומתי תשבייתו אותו? בחצי היום, שכיון שאמרה התורה "אך ביום הראשון", ותיבת "אך" באה למעט, שלא כל היום יהיה אסור בחמץ, אלא חלקו יהיה מותר וחלקו יהיה אסור, אבל לא גילתה לנו באיזה חלק מהיום? אז על כורחנו לומר שזה "חצי חצי", שחציו מותר וחציו אסור. נמצא שמהתורה צריך להשבית את החמץ בחצות, רק שחכמים עשו סייג לתורה, ואסרו לאכול את החמץ כבר שעתיים קודם חצות, שזו סוף השעה הרביעית מהבוקר, לערך 10:15. ואם כן, רוב העולם שבדרך כלל בשעה זו עדיין לא חזרו מהתפילה בבית הכנסת, איך יקיימו את הסעודה השנייה של שבת בבוקר בלחם?

חלוקת סעודת שחרית לשתים

ב. ובאמת שגם אותם שמשכימים לקום מוקדם יותר, עדיין איך נקיים מצות סעודה שלישית, והרי כתב מרן בשלחן ערוך (סימן רצא ט"ב), שזמן סעודה שלישית מתחיל מחצי עעה שלאחר חצות היום [לערך 13:15], ואם אכל קודם לכן, לא קיים מצות סעודה שלישית. ולכן גם

מי שירצה להתחכם ולאכול סעודה אחת בבוקר מוקדם, ולאחר זמן יאכל עוד סעודה קודם סוף זמן אכילת חמץ, ויכוון שהיא תהיה לסעודה שלישית, לא יצא בזה ידי חובה, שהרי עדיין לא הגיע זמנה. והרי זה דומה לאחד שאכל סעודה בליל שבת, ולאחר כמה שעות נעשה רעב והחליט ליטול ידים ולאכול עוד סעודה, האם נאמר שהסעודה הזו תחשב לו כסעודה שניה של שבת, ולמחרת יספיק לו לאכול רק סעודה אחת בשביל סעודה שלישית?! הרי ברור, כיון שלא הגיע זמנה של סעודה שניה, לא עלתה לו. וכן מצאתי במאירי שכתב (פסחים יג ע"א), מה שעושים הרבה בני אדם שמפסיקים בסעודת שחרית ועושים מאחת שתים, מנהג חלוש הוא ואין השכל מורה עליו.

ג. ואף על פי שלשיטת בעל הלכות גדולות (הובא בר"ן על הר"ף שבת מג ע"ב) יוצאים ידי חובת סעודה שלישית בבוקר, ולדבריו יכולים לחלק את הסעודה בבוקר לשתים ולאכול בשתייהן לחם. מכל מקום הרי פסקו הטור ומרן הבית יוסף (סימן רצא) כדעת התוספות והרא"ש והמרדכי והגהות מיימוניות, שזמן סעודה שלישית מתחיל מן המנחה ולמעלה, ולא יוצאים ידי חובה קודם לכן. ומצאתי שכך גם דעת רש"י (פסחים יג ע"א) על מה שאמרו שם, ארבעה עשר שחל להיות בשבת, מבערים את הכל מלפני השבת, ומשיירים מזון שתי סעודות, כדי לאכול עד ארבע שעות, וכתב רש"י: שתי סעודות ולא שלוש, שכל שלש סעודות של שבת הם בערבית, שחרית ומנחה, ובערב פסח אסור לאכול מן המנחה ולמעלה. ע"כ. נמצא שאי אפשר להלכה לחלוק את הסעודה בבוקר לשתים, כי זה לא יעזור. ואף על פי שמהר"מ מרוטנבורג (הובא באורחות חיים חלק א דין שלש סעודות אות ו) נהג להפסיק בסעודת שחרית של ערב פסח בשביל סעודה שלישית, ולאחר מנחה היה אוכל גם פירות, שמא לא יצא בסעודה של הבוקר, מכל מקום כיון שלהלכה פסק מרן השלחן ערוך שאם אכל קודם זמן מנחה, לא קיים מצות סעודה שלישית, אין ענין לעשות כן. ואם כן במה נקיים מצות סעודה שלישית, הרי אסור לאכול חמץ?

איסור אכילת מצה בערב פסח

ד. ואם תאמרו שנאכל מצות במקום לחם, הלוא גם זה אי אפשר, שהרי מרן הבית יוסף (סימן תעא אות ב) הביא לנו מהתלמוד ירושלמי (פסחים פרק י הלכה א): אמר רבי לוי, אסור לאכול מצה בערב פסח. וכל האוכל מצה בערב פסח, כאילו בא על ארוסתו בבית חמיו. וההסבר בזה, שהרי בזמנם היה החתן מקדש את הכלה בטבעת או בכסף בפני שני עדים כדת משה וישראל, ובמעמד עשרה אנשים, כמבואר בשלחן ערוך (אבן העזר סימן לד ט"ה), וזה היה האירוסין שלהם, שהם בעצם קידושין גמורים לכל דבר, ובזה היא נקראת מקודשת לו מן התורה.¹ ולאחר

להעריך אותו יותר. וכן להיפך, שהחתן והמשפחה שלו שומעים את השבחים על הכלה ועל המשפחה שלה, גם אצלם מתחזק ומתעצם הקשר יותר ויותר. ולכן לא טוב אותם שמדלגים על האירוסין ומותרים על זה, כי אין ספק שהדברים האלו מחזקים ובונים קשר יותר חם. לכן גם אם אדם אין באפשרותו כל כך לעשות, עדיף שיעשה משהו מצומצם עם פחות מוזמנים, אבל יעשה!

¹ זה לא מה שקוראים היום "אירוסין", היום זה רק סעודה וחלוקת מתנות, אבל אין לזה תוקף הלכתי שהכלה נעשית בזה בגדר ארוסה. רק בוודאי שיש מעלה גדולה לעשות את האירוסין, כדי לחזק את החתן והכלה והמשפחות. כי כאשר הכלה והמשפחה שלה שומעים את השבחים על החתן ועל המשפחה שלו, אין ספק שזה מחזק אותם, ומתחזק הקשר ביניהם יותר ושומחים בו יותר, וממילא יודעים גם

איזה זמן של כמה שעות, או ימים או חודשים, היו עורכים את החופה ושבע ברכות, ורק אז היא היתה נעשית אשתו לגמרי לכל דבר. והנה חתן שלא היתה לו סבלנות להמתין עד החופה, וכבר מהאירוסין התנהג עם ארוסתו כאילו היא אשתו נשואה, לוקה על זה מכת מרדות, כמבואר בירושלמי שם ובבית יוסף (שם). ועל זה אומר הירושלמי שמי שאוכל מצה בערב פסח הוא דומה לחתן הזה, שגם הוא עושה שלא כהוגן, שמראה את עצמו שהוא מתלהב לאכול מצה, ואינו יכול להמתין בסבלנות עד הלילה - ליל הסדר, ולאכול את המצה בנחת כדת וכהלכה בזמנה, כמו שציותה התורה (שמות יב יח): **"בְּעֶרְבַּ תֹּאכְלוּ מִצֶּת"**, עם הברכה המיוחדת לה **"על אכילת מצה"**. לכן אסרו רבותינו לאכול מצה בערב פסח. ודבר זה חמור מאוד, שגם השוו את העונש של מי שאוכל מצה בערב פסח למי שבא על ארוסתו בבית חמיו, וכמו שכותב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה יב): אסרו חכמים לאכול מצה בערב פסח, כדי שיהיה היכר לאכילתה בערב. ומי שאכל מצה בערב פסח, מכים אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו. השם ירחם. גם רבנו אהרן הכהן מלוניל בארחות חיים (חלק א הלכות חמץ ומצה אות קיד) כתב, האוכל מצה בערב פסח לוקה, על שאינו מושל ברוחו עד עת ההיתר.

לשיטת הרז"ה מותר לאכול חמץ גם לאחר חצות

ח. רק שעדיין צריך להבין, לפי מה שמבואר בגמרא (פסחים כח ט"א) שיש מחלוקת בין רבי יהודה לרבי שמעון בענין אכילת חמץ מחצות היום בערב פסח עד הלילה, שלרבי יהודה עובר מן התורה בלאו של "לא תאכל חמץ". ואילו לרבי שמעון, אינו עובר ולא כלום. ולדעת הגאונים והרמב"ם (חמץ ומצה פרק א הלכה ח) הלכה כרבי יהודה. ואילו לדעת הראב"ד והעיטור והרז"ה (פסחים ז ט"א) הלכה כרבי שמעון, אלא שלראב"ד (שם) כוונת רבי שמעון שאינו עובר ולא כלום, היינו שאינו עובר בלאו, אבל עובר בעשה של "תשביתו שאור מבתים", ולכן אסור לאכול חמץ מחצות היום מן התורה. ואילו לבעל העיטור אינו עובר ולא כלום מהתורה, אבל אסור מדרבנן. ולדעת הרז"ה, אינו עובר ולא כלום כפשוטו ממש, ומותר לאכול חמץ עד ליל פסח אפילו מדרבנן, כי בעצם אכילת החמץ הוא מקיים מצות "תשביתו", שמבער אותו מן העולם באכילתו. וכמו שכתבו הרא"ש (פסחים פרק ב אות ז) ומרן הבית יוסף (י"ט תמג) בשם הרז"ה. ואם כן, יש להבין, כיון שלפי הרז"ה, מותר לאכול חמץ גם לאחר חצות, אם כן למה לא כתב שנשייר חמץ שיעור שלש סעודות, גם בשביל מצות סעודה שלישית, והרי הלכה כרבי שמעון שמותר החמץ באכילה עד הלילה, וגם מדרבנן לא אסרו?

הרז"ה חשש למנהג ישראל קדושים

ט. והנה מרן הבית יוסף (שם) לאחר שהביא את שיטת הרז"ה שמיקל כל כך, כנראה חשש שמא יהיו כאלו שירצו להקל ולאכול חמץ לאחר חצות, לכן יצא הפעם מגדרו והתבטא בלשון חריפה, וכתב: ופשט המנהג בכל ישראל לאסור החמץ בהנאה משש שעות ולמעלה. והגס לבו בהוראה להתייחר בפני עמי הארץ להורות קולא בדבר על סמך רבנו זרחיה הלוי בעל המאור, ראוי לנזיפה, שהרי אפילו דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, אי אתה רשאי להתירם בפניהם (פסחים ג ע"ב), כל שכן בדבר זה שכל חכמי ישראל אוסרים, אין דבריו של בעל המאור שהוא יחיד עומדים בפני הרבים. ועוד שהוא דבר שפשט איסורו בכל ישראל, לפי שאבותיהם פסקו הלכה כדברי האוסרים. ע"כ. ולפי זה אפשר לומר שכל מה שכתב הרז"ה כאן (ז ט"א) להתיר את החמץ לאחר חצות, כוונתו שכך הוא הביאור בסוגיא שהלכה כרבי שמעון להתיר, וכמו שהכריח בדבריו שם. רק כיון שראה בפועל שאף אחד לא נוהג כן, ובמצאותו כבר פשט המנהג כדעת הרמב"ם ועוד, שאסור לאכול חמץ בשעות אלו, לכן גם הוא לא נתן את העצה הזאת לשייר חמץ בשבת זו בשביל לקיים סעודה שלישית, וזהו שכתב (שם טו ע"א): מיהו נהגו העם לעשות כרבי אלעזר איש ברתותא ולבער את הכל מלפני שבת בכל ביעור שבעולם, בין לשריפה בין לזרות ברוח בין להטיל לים, ולשייר מזון שתי סעודות כדי לאכול עד ארבע שעות, וכך ראוי לעשות לכתחילה. ורק אם עבר ושכח או נאנס, יעשה כחכמים לבער את הנשאר בשבת. ע"כ.

ה. עוד טעם נחמד למה דימו חז"ל את המצה לארוסה, שכמו שהארוסה אסורה לחתן שלה כל עוד שלא בירכו שבע ברכות בחופה, כמו שאמרו בתחילת מסכת כלה: "כלה בלא ברכה, אסורה לבעלה כנדה". כך גם המצה, אנחנו לא אוכלים אותה רק לאחר שנברך שבע ברכות. ונחלקו רבותינו הראשונים והאחרונים, מה הן בדיוק שבע הברכות שלפני המצה, והדרך הרווחת יותר, שהן: ג' ברכות שבקידוש: הגפן, מקדש ישראל והזמנים, ושהחיינו. ד. ברכת גאל ישראל על כוס שני בסוף ההגדה. ה. נטילת ידיים. ו. המוציא. ז. על אכילת מצה. ויש שמנו את ברכת "האדמה" שעל הכרפס, והוציאו ברכת נטילת ידיים. אבל היותר מרווח להכניס לחשבון את ברכת נטילת ידיים, כיון שהיא באה בשביל המצה, שחייב ליטול ידיים קודם שאוכל אותה. מה שאין כן הכרפס שאינו קשור למצה כלל. (ועיין בשבלי הלקט סדר פסח סימן רח. ובמאמר מרדכי סימן תעא סק"ז.) ומעניין שבארחות חיים (שם) כתב שכשם שהלכה מברכים עליה תשע ברכות: שבע ברכות הנישואין, ועוד שתי ברכות שקודמות להן באירוסין: הגפן וברכת שאסר לנו את הארוסות. כך גם מברכים תשע ברכות קודם אכילת המצה. דוק ותמצא. ע"כ. ולא באר מה הן עוד שתי הברכות שלפני המצה. וכנראה שלדבריו צריך להוסיף חוץ משבע הברכות שהזכרנו לעיל, גם את ברכת האדמה שעל הכרפס בטיבול ראשון, שסוף סוף זה גם חלק מהסדר. וגם את ברכת הגפן שעל כוס שני, שהרי הארחות חיים לשיטתו שפסק (שם סדר ליל הפסח אות יב) שמברכים הגפן על כל כוס וכוס.²

למה המצה דומה לארוסה?

ה. עוד טעם נחמד למה דימו חז"ל את המצה לארוסה, שכמו שהארוסה אסורה לחתן שלה כל עוד שלא בירכו שבע ברכות בחופה, כמו שאמרו בתחילת מסכת כלה: "כלה בלא ברכה, אסורה לבעלה כנדה". כך גם המצה, אנחנו לא אוכלים אותה רק לאחר שנברך שבע ברכות. ונחלקו רבותינו הראשונים והאחרונים, מה הן בדיוק שבע הברכות שלפני המצה, והדרך הרווחת יותר, שהן: ג' ברכות שבקידוש: הגפן, מקדש ישראל והזמנים, ושהחיינו. ד. ברכת גאל ישראל על כוס שני בסוף ההגדה. ה. נטילת ידיים. ו. המוציא. ז. על אכילת מצה. ויש שמנו את ברכת "האדמה" שעל הכרפס, והוציאו ברכת נטילת ידיים. אבל היותר מרווח להכניס לחשבון את ברכת נטילת ידיים, כיון שהיא באה בשביל המצה, שחייב ליטול ידיים קודם שאוכל אותה. מה שאין כן הכרפס שאינו קשור למצה כלל. (ועיין בשבלי הלקט סדר פסח סימן רח. ובמאמר מרדכי סימן תעא סק"ז.) ומעניין שבארחות חיים (שם) כתב שכשם שהלכה מברכים עליה תשע ברכות: שבע ברכות הנישואין, ועוד שתי ברכות שקודמות להן באירוסין: הגפן וברכת שאסר לנו את הארוסות. כך גם מברכים תשע ברכות קודם אכילת המצה. דוק ותמצא. ע"כ. ולא באר מה הן עוד שתי הברכות שלפני המצה. וכנראה שלדבריו צריך להוסיף חוץ משבע הברכות שהזכרנו לעיל, גם את ברכת האדמה שעל הכרפס בטיבול ראשון, שסוף סוף זה גם חלק מהסדר. וגם את ברכת הגפן שעל כוס שני, שהרי הארחות חיים לשיטתו שפסק (שם סדר ליל הפסח אות יב) שמברכים הגפן על כל כוס וכוס.²

שיטת הרא"ש, הרז"ה והריטב"א

ו. והנה נחלקו רבותינו הראשונים, ממתני חל האיסור שלא לאכול מצה בערב פסח. הרא"ש (פסחים פרק ג סימן ז) לאחר שהביא את הירושלמי הנ"ל שכל האוכל מצה בערב פסח כאילו בא על ארוסתו בבית חמיו, כתב: "ונראה שדווקא מזמן איסור חמץ ואילך". ומבואר שלא כל היום של ערב פסח אסור לאכול מצה אלא רק מזמן איסור אכילת החמץ. ונראה שהטעם בזה, שהרי חז"ל דימו את המצה לארוסה, וכמו בארוסה, שכדי שהיא תחשב ארוסה צריך החתן לעשות מעשה שהוא, דהיינו מעשה קידושין, ורק על ידי זה היא נהיית ארוסתו, אבל ללא מעשה קידושין שקדמו, אינה בגדר ארוסה ולא כלום. כך גם במצה, כל עוד שלא עשינו מעשה שקשור לחג הפסח - חג המצות, איך המצה תהיה פתאום בגדר 'ארוסה' ואסורה? לכן אומר הרא"ש, שדווקא לאחר שהגיע זמן איסור אכילת חמץ, אז כבר ניכר שאנחנו מתקרבים לחג המצות, ומאז נעשית המצה כארוסה ונאסרה באכילה.

איסור אכילת חמץ - אירוסין של המצה

ז. אחר כך ראיתי שככה מבואר מגיד משנה (הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה יב)

ברכה תשיעית, שהיא ברכת "שהכל" על הביצה שנהגנו לאכול לאחר הקידוש, זכר לקרבן חגיגה.

² ואפשר שגם לנו בני ספרד, שאנחנו לא נוהגים לברך הגפן על כל כוס וכוס, אלא על כוס ראשון ושלישי, כמו שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן תעד), בכל זאת נוכל להוסיף

מדרי לוי שכאלו בא על ארוסתו בבית חמיו. ע"כ. ומפורש בדבריו שהאיסור לאכול מצה הוא כל היום מהבוקר.

יד. ממשיך הרמב"ן וכותב: ורבנו הגדול [הרי"ף] ז"ל רמז לנו כן [שהאיסור לאכול מצה הוא כל היום], לפיכך כתב הירושלמי הזה בכאן, לומר שאם בא לבער הכל בלא שיור לאכול הימנו. והטעם לזה, שכיון שביעור חמץ בלילה נעשית לו מצה כארוסה בבית חמיו. עכ"ל. ולשונו צריכה קצת ביאור. ואולי אפשר להסביר כך: הרמב"ן הוקשה לו, למה הביא הרי"ף את הירושלמי שאסור לאכול מצה בערב פסח, דוקא כאן על הגמרא שדנה בדיני ערב פסח שחל בשבת, והרי הדין הזה שלא לאכול מצה בערב פסח, הוא שייך בכל שנה? ועל זה הוא בא ואומר: "לפיכך כתב הירושלמי הזה בכאן, לומר שאם בא לבער הכל בלא שיור לאכול הימנו". והיינו, כיון שאם אדם יבער את כל החמץ ביום שישי ולא ישאיר ממנו כלום, נמצא שלא יוכל לאכול סעודת פת בשבת, שהרי חמץ אין לו. ומצה, הרי אסור לאכול בערב פסח כל היום, ואם כן מה יאכל בסעודת שחרית? לכן הדרך הנכונה היא שלא תבער הכל מלפני השבת, אלא תשייר לעצמך כמות מצומצמת של פת לשבת. וזו כוונתו שרבנו הגדול רמז לנו כן, כלומר הרי"ף רמז לנו שלדעתו אסור לאכול מצה בערב פסח כל היום, ולא כמו הרז"ה שאסור רק מחצות היום, כי אם כמו הרז"ה אז מה הבעיה, שיבער את כל החמץ ויאכל מצה בסעודת שחרית של שבת, כי הרי עד חצות מותר לאכול מצה, אלא ודאי שאסור לאכול מצה מהבוקר, ולכן אם בא לבער הכל בלא שיור, נמצא שלא יוכל לקיים סעודת שחרית של שבת בפת כהלכה.

טו. רק שעדיין צריך להבין מה שממשיך הרמב"ן וכותב: "והטעם לזה, שכיון שביעור חמץ בלילה, נעשית לו מצה כארוסה בבית חמיו". ולכאורה משמע שאסור לאכול מצה כבר מהלילה, שהרי מאז היא נעשית כארוסה. אבל זה לא יתכן, שהרי לפני כן הוא כתב במפורש שהאיסור לאכול מצה הוא כל היום, ולא הזכיר מילה אחת שאסור כבר מהלילה. וצריך לומר שכוונתו כך, שכיון שתקנו חז"ל לבער את החמץ במשך הלילה, ממילא בגמר הלילה, שעד אז כבר כל עם ישראל בדקו את החמץ, מאז [מהבוקר] נעשית המצה כמו ארוסה בבית חמיו, ואסורה באכילה. נמצא שלעולם לשיטת הרמב"ן, האיסור לאכול מצה בערב פסח, הוא מהבוקר של ערב פסח ולא מהלילה.

זמן מסוים ומוגדר לכולם

טז. ואף על פי שלתחילה יש לבדוק את החמץ בתחילת הלילה בצאת הכוכבים, וכמו שאמרו במשנה (פסחים ב ע"א): "אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר", ודייק הראב"ד בהשגות שצריך להקדים לתחילת הלילה, ולכן אמר "אור" לארבעה עשר, כי בתחילת הלילה עדיין יש אור יום ולא חושך. וכן מבואר בלשון הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ב ה"ג) שכתב: מדברי סופרים בודקים ומשביתים את החמץ בלילה מתחילת ליל ארבעה עשר לאור הנר. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן תלא ס"א): "בתחילת ליל ל"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר". מכל מקום להלכה כל זה למעלה ולהידור מצוה, אבל עדיין כל הלילה הוא בגדר "זמן הבדיקה". וכיון שלתחילה זמן הבדיקה הוא בלילה, ורוב ככל עם ישראל בודקים במשך כל הלילה, לכן קבעו חכמים מדה אחת לכולם, זמן מסוים ומוגדר לכולם, ואסור לאכול את המצה מהבוקר. ולא עשו חילוקים, שמי שבדק את החמץ בתחילת הלילה, יאסר עליו מיד לאכול מצה, ומי שבדק בסוף הלילה, יאסר עליו בבוקר, אלא השווו את כולם לאסור מצה מהבוקר, כי עד אז כבר נעשית המצה לכולם כארוסה.

שיטת רבנו דוד בונפיד - תלמיד הרמב"ן

יז. וכשחיפשי לראות מי מבאר את לשון הרמב"ן הנ"ל שהוקשה לנו, מצאתי שתלמידו של הרמב"ן רבנו דוד בונפיד (פסחים מט ע"א), כותב במפורש שמבואר מהירושלמי, שהאיסור לאכול מצה בערב פסח הוא כל היום מהבוקר. והטעם שכל היום אסור לאכול מצה, שאחר שהתחיל לבער את החמץ בלילה, נעשית לו המצה כארוסה בבית חמיו. ומעתה אי אפשר לומר שיבער הכל מערב שבת ויאכל מצה. ולזה נתכוון הרי"ף שהביא את הירושלמי דוקא בענין ארבעה עשר

ו. והנה האורחות חיים (חלק א דין שלש סעודות בשבת אות ו) הביא בשם רבנו פרץ, שצריך לעשות סעודה שלישית בכל שבת לאחר מנחה גדולה, ולא כאותם שמפסיקים באמצע סעודת שחרית בבוקר, ומברכים ברכת המזון ונוטלים ידים שוב, כדי שתחשב להם לסעודה שלישית. אבל בארבעה עשר בניסן שחל בשבת, עושים אותה קודם מנחה, כדי שיאכל מצה לתיאבון. ע"כ. ומפשט דבריו נראה שמה שכתב שעושים אותה קודם מנחה, היינו קודם חצות היום. כי אם תאמר לאחר חצות וקודם מנחה גדולה, אם כן במה יעשו אותה, הרי אסור לאכול חמץ כבר משעה רביעית, וגם מצה אסורה מחצות לכל הדעות. ועל כורחנו לומר שקודם מנחה, היינו קודם חצות ויעשו אותה במצה, ודעתו כדעת הרז"ה ועוד, שמתירים לאכול מצה בערב פסח עד חצות היום. [ולדבריו צריך לומר, שמה שמקדימים את סעודה שלישית לפני חצות, אף על פי שלא הגיע זמנה, כי אין ברירה אחרת]. ומכל מקום לומר שכוונת רבנו פרץ שיחלוק את הסעודה בבוקר, ויאכל גם בשניה חמץ בשביל סעודה שלישית, זה לא נראה בפשט דבריו, כי בלשון "קודם מנחה", אין במשמעותו שעת הבוקר שזה עד "שעה רביעית". וכן כתב הגאון רבי חיים פלאגי בשו"ת לב חיים (חלק ב סימן פח דף נא סוף טו א) שנראה שדעת רבנו פרץ כהרז"ה, אבל לא ביאר את דבריו.

יא. והנה לדעת התוספות ר"ד (פסחים צט ע"ב) אין הלכה כירושלמי שאוסר לאכול מצה בערב פסח. ואם נאמר שכן דעת רבנו פרץ, אז היה אפשר להסביר שמה שכתב שעושים אותה קודם מנחה, היינו לאחר חצות קודם זמן מנחה, ויאכל מצה ויצא בזה ידי חובת סעודה שלישית. וממילא אין ראייה שדעתו כדעת הרז"ה. אבל זה דוחק מאוד להעמיד את רבנו פרץ נגד רוב ככל הראשונים שפסקו את הירושלמי. ולאחר חיפוש, מצאתי בסמ"ק (מצוה רט) שכתב, ולא יאכל מצה הראויה לצאת בה בערב הפסח, ואמר בירושלמי שהריהו כבועל ארוסתו בבית חמיו. וכתב עליו רבנו פרץ בהגהות, שהרי כמו שיש שבע ברכות בברכת חתנים, כן יש שבע ברכות קודם אכילת מצה של מצוה. ע"כ. ומבואר שדעת רבנו פרץ כירושלמי לאסור אכילת מצה בערב פסח ולא כתוספות ר"ד. ועל כורחנו לומר שמה שכתב שעושים אותה קודם מנחה, היינו קודם חצות, ויעשו אותה במצה, וכדעת הרז"ה שיכול לאכול מצה עד חצות היום. [ועיין בחזו"ע (פסח עמוד רסא). ובשו"ת יביע אומר (חלק י אורח חיים סימן נה על רב פעלים ח"ג אות כג ד"ה ומ"ש עוד). וד"ק].

שיטת הרמב"ם

יב. כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה יב): אסור חכמים לאכול מצה בערב פסח, כדי שיהיה היכר לאכילתה בערב. וכן אסור לאכול בערב פסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאוה, אבל אוכל הוא מעט פירות או ירקות ולא ימלא כריסו מהם. וחכמים הראשונים היו מרעיבים עצמם בערב פסח, כדי לאכול מצה בתאוה ויהיו מצוות חביבים עליו. ע"כ. וממה שסתם הרמב"ם את דבריו שאסור לאכול מצה "בערב פסח", ולא כתב באיזה זמן שהוא ביום, משמע שהאיסור הוא כל היום, כי כל היום הוא נקרא "ערב פסח". וכן מבואר גם ממה שכתב, שחכמים הראשונים היו מרעיבים את עצמם "ערב פסח", והרי מקור דבריו מהגמרא בפסחים (קח רע"א) שרב ששת היה מתענה כל ערב פסח. ומפורש שם שהיה מתענה מהבוקר. אם כן משמע שכל היום כולו, אסור באכילת מצה. וכן כתב הרב המגיד, שמהרמב"ם נראה שהאיסור הוא כל היום ולא מחצות היום.

שיטת הרמב"ן

יג. והנה הרמב"ן במלחמות (טו ע"ב) הביא את הרז"ה שכתב שאסור לאכול מצה רק משש שעות, וחלק עליו. והוכיח מהירושלמי שהאיסור הוא כל היום, והביא גם מה שמסופר בירושלמי על רבי יהודה הנשיא שמרוב שהיה אסטניס, כשהיה אוכל ביום, לא היה יכול לאכול בלילה, ולכן הוא לא היה אוכל בערב פסח כל היום, כדי שיאכל את המצה בתאוה... וסיים הרמב"ן: "זו היא גמרא ירושלמית. ואתה למד ממנה שכל היום אסור לאכול מצה, כדקתני עלה... שפירושו אסור כל היום. שכן הוא ודאי, מדלא קאמר במפורש משש שעות ולמעלה. לפיכך רבי היה מתענה בערב פסח, ולא היה אוכל מצה

כא. והנה ישנן משפחות רבות שנוהגות להכין את כל התבשילים כשרים לפסח בכלים של פסח, ומשתמשים בצלחות וסכרים חד פעמי, ובתחילה מביאים פיתות וסלטים או מנה ראשונה, ולאחר שמסיימים, מסלקים את המפה החד פעמית, שוטפים את הפה ומנערים את הבגדים מפירוורי חמץ, ומביאים צלחות וסכרים של פסח, ואוכלים מנה שניה: עופות, בשר ואורז בלי לחם, כשעכשיו הכל כשר לפסח. רק שבזה ישנה בעיה הלכתית, ולכן לכתחילה לא נכון לעשות כן. מרן השלחן ערוך (סימן קעז סעי' א, ב) כתב, שהיה מנהג בימי חכמי הגמרא שבסוף הסעודה היו מושכים ידיהם מהפת ומסירים אותו, וקובעים עצמם לאכול פירות ולשתות, ואז כל מה שמביאים לפניהם, בין דברים הבאים מחמת הסעודה [כבשר, ודגים, וביצים, וירקות, וגבינה, ומיני מלוחים], בין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה [כמיני פירות], טעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם, כי המוציא וברכת המזון אין פוטרים אלא מה שנאכל בתוך עיקר הסעודה. ודין זה אינו מצוי בינינו, לפי שאין אנו רגילים למשוך ידנו מן הפת עד ברכת המזון. ע"כ. ומבואר בבית יוסף, שמה שאינו מצוי בינינו, היינו בסתם סעודות שלנו, שאף שגמרנו את הסעודה, אנחנו לא מושכים ידנו מן הפת ומידי פעם טועמים ממנה עד ברכת המזון, אבל בסעודות גדולות זה מצוי, וכמו שכתב הטור שהרגילות בסעודות גדולות, לאחר שמושכים ידיהם מהפת, מסירים אותו ועורכים את השולחן בפירות ומיני מגדים וקובעים עצמם לשתות, וכל מה שמביאים טעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם.

כב. וכתב המשנה ברורה בביאור הלכה, שרוב הראשונים [הערוך, רבנו חננאל, הרמב"ם, אור זרוע, תוספות רבנו יהודה, הרא"ש, הגהות מימוניות, הטור, ושאר הקדמונים, וגם מרן השלחן ערוך], לא הזכירו "סילוק שולחן" בכלל, שצריך לסלק את השלחן שעליו אכלו את הפת ולהביא שולחן אחר שעליו פירות וקינוחים, אלא כתבו רק שדי שמשכו ידיהם מן הפת. נמצא לדעתם, כל שהחליט שאינו אוכל יותר מהפת, הרי זה נחשב שסילק ידו מהפת. רק בגלל שכלל גדול בידיו "ספק ברכות להקל", לכן רק אם סילק את השלחן, יברך על שאר המאכלים לפנייהם ואחריהם. ובזמנינו כתבו הפוסקים שהמפה היא תחליף לשלחן של זמנם, וכל שהחליפו את המפה, הרי זה נחשב מעשה של סילוק מהפת, וממילא יברך לפנייהם ואחריהם, וכמו שכתב מרן זצ"ל בהליכות עולם (ח"ב עמוד לו).

לברוח מהספקות

כג. והנה בלשון השלחן ערוך מפורש שכאשר מושכים ידיהם מהפת, אז כל מה שמביאים לפנייהם, גם דברים הבאים מחמת הסעודה, כמו בשר וירקות, מברך לפנייהם ואחריהם. ולפי זה אם החליף מפה והביא בשר ודגים, צריך לברך עליהם. וכן דעת התוספות, הרמב"ם, הרא"ש והטור. רק מאחר שרבים מהראשונים חולקים על זה, ומהם: רב האי גאון, הרשב"א, הראב"ד, המכתם, ההשלמה, המאורות, הרשב"ץ, הראב"ה, הבתים, הפרדס ועוד. ולדעתם כיון שמאכלים אלו באים להשביע, הם נחשבים לחלק מהסעודה, והפת פוטרת אותם. נמצא ששוב אנחנו חוזרים לכלל שספק ברכות להקל אפילו נגד מרן, ולא יברך לא לפנייהם ולא לאחריהם. אבל בוודאי שלכתחילה לא נכון לעשות כן ולסלק את השלחן או את המפה ולהביא מיני תבשילים. לכן הנכון שיאכלו גם את המנה השניה על אותה מפה בכלים חד פעמיים, ואחר כך יזרקו את המפה, ולא יכנסו לספק ברכות. וברור שאם אחר זריקת המפה יביאו פירות וקינוחים, יצטרכו לברך עליהם ברכה ראשונה ואחרונה. ואם ירצה השם נמשיך בנושא הזה עוד בשבוע הבא.³

מי ישורנה. ובה נתן לפרש את המשנה: "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוח לכעוס". כלומר, גם אם טעית ופגעת בחברך, ודברת אתו שלא כהוגן, מיד כשנתת את דעתך על זה, תשתדל לפייסו ולהחזיר את השלום, כמו שאתה היית מצפה ממי שפגע בך. ואל תתמהמה להמשיך בכעסך, כי אז יש לחשוש פן יתפתח הריב, ואז יקשה להחזיר את השלום. [השווה מסכת סנהדרין ז ע"א] ובה שמעתי ממרן זצ"ל שפירש מה שנאמר (בראשית יג ז): "וַיְהִי רִיב בֵּין רֵעֵי מִקְנֵה אֲבָרָם וּבֵין רֵעֵי מִקְנֵה לוֹט. וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינֵינוּ וּבֵינֵינוּ וּבֵין רֵעֵי וּבֵין רֵעֵינוּ". למה בתחילה אמר 'ריב' לשון זכר, ואחר כך אמר 'מריבה' לשון נקבה? אלא בתחילה הריב הוא בגדר זכר שאינו פרה ורבה, אבל אם חלילה לא עוצרים אותו מיד, הוא מתפתח והופך להיות מריבה פרה ורבה, השם יצילנו. על כן מיד בעת התחלת הריב יש להפסיקו, והכל על מקומו יבוא בשלום.

שחל להיות בשבת, לומר שאם בא להחמיר על עצמו ולבער הכל מלפני השבת, אינו רשאי. ע"כ. נמצא שהרווחנו מדבריו שני דברים: א. אל תבער את כל החמץ מלפני שבת, כי אז לא תוכל לקיים מצות סעודת שבת בבוקר בפת, שהרי אין לך חמץ, ואסור לאכול מצה. וכמו שפרשנו לעיל (אות יד) בדברי הרמב"ן. ב. מפורש כתב בתחילת דבריו, שהאיסור לאכול מצה הוא מהבוקר דוקא ולא מהלילה, והביא את הטעם שכתב הרמב"ן, שאחר שהתחיל לבער את החמץ בלילה, נעשית לו המצה כארוסה. ועל כורחנו לפרש שכוונתו, שנעשית כארוסה מהבוקר דוקא ולא מהלילה. וממילא זה ההסבר גם ברמב"ן. וכן מפורש כתב בשו"ת התשב"ץ (חלק ג סימן רט) שהרמב"ן הוכיח מהירושלמי שכל היום המצה אסורה באכילה, וכתב: ונראה לי כדברי הר"ף והרמב"ן ז"ל המסייעו, שכל היום היא אסורה מעמוד השחר עד הלילה. ע"כ. גם הר"ן (על הר"ף פסחים טז ע"א) הביא את הרמב"ן שהוכיח מהירושלמי וכתב: ואתה למד ממנה שכל היום אסור לאכול מצה... ולפיכך היו אומרים על רבי שהיה מתענה ערב הפסח ולא היה אוכל מצה וכו'. אלו דבריו ז"ל. ע"כ. ולא הזכיר מילה אחת שלשיטת הרמב"ן לא אוכלים מצה מליל ארבעה עשר. וכן נראה גם בבית יוסף (סימן תעא אות ב) בדעת הרמב"ן. וגם משמע ככה ממרן החיד"א בברכי יוסף (סימן תעא סק"א). ע"ש. ועיין בחזו"ע (פסח עמוד קצו, רנט) וצ"ע. ועיין בשו"ת יחיה דעת (חלק ו סימן כז) ובשו"ת יביע אומר (חלק י אורח חיים סימן נה על רב פעלים ח"ג אות כג ד"ה ומ"ש עוד). ודו"ק

שיטת הארחות חיים ואהל מועד

יח. בארחות חיים (חלק א הלכות חמץ ומצה אות קיז) מבואר שלדעתו אסור לאכול מצה בערב פסח משש שעות, וכדעת הר"ה, והביא שיש אומרים שאסור לאכול מצה גם בליל ארבעה עשר. [ולשיטתם צריך לומר, שהם מדמים את המצה כארוסה מהלילה, כי על ידי החיוב לבדוק, ניכר שאנחנו מתקרבים לחג המצות, והרי זה כמו מעשה הקידושין, ומאז נעשית המצה כארוסה ונאסרה באכילה]. ובספר אהל מועד (שער הפסח דרך ד נתיב יב) הביא את שלושת הדעות: דעת הר"ה שמשעה שנאסר החמץ. ויש מחמירים מתחילת הלילה, כיון שנתחייב לבדוק החמץ. וכתב, שהכל מחמירים שלא לאכול מצה כל היום, וגם מהירושלמי נראה שכל יום י"ד בכלל האיסור. וכן דעתו כמבואר שם.

סיכום השיטות

יט. לסיכום יש לנו כמה שיטות בענין אכילת מצה בערב פסח: א. דעת הר"ה, הרא"ש, הריטב"א, רבנו פרץ, והארחות חיים, אסור לאכול מצה בערב פסח מזמן איסור אכילת חמץ, דהיינו משש שעות שאז אסור מן התורה או מארבע שעות שאז נאסר לאכול מדרבנן. ולזה נוטה דעת הר"ן. ב. דעת הר"ף, הרמב"ם, הרמב"ן, רבנו דוד בונפיד, אהל מועד והתשב"ץ, וכן משמע מהעיטור (הלכות ביעור חמץ דף קכא טו ד) שהאיסור הוא מתחילת היום. וכן פסק הרמ"א (סימן תעא סעיף ב). ג. דעת יש אומרים בארחות חיים ואהל מועד, שהאיסור הוא כבר מהלילה. ד. ולדעת התוספות ר"ד, אין הלכה כירושלמי ואין איסור כלל של אכילת מצה בערב פסח. וכן דעת רבנו יהודה בר בנימין עניו, רבו של בעל שיבולי הלקט. (הובא בחזון עובדיה פסח עמוד רט)

כ. נמצאנו למדים לעת עתה, שעל כל אדם לבער את החמץ ביום שישי, ולהשאיר לחם לשתי הסעודות של הלילה והבוקר. ועצה טובה שלא לאכול חלות, כי החלות מתפוררות הרבה, אלא יביאו פיתות. וישומו לב לסיים את אכילת החמץ בבוקר עד השעה 10:15. ולאחר מכן רשאים להמשיך בסעודה באכילת חמין ובשר וכו', כי כיד השם הטובה עליהם, כי העיקר הוא שמהזמן הזה לא יאכלו חמץ.

³ נסיים בסיפור אחד מעניין מגאון עוזנו רבנו יוסף חיים בספרו חסדי אבות (פרק ה משנה כב), אחד מעשירי בגדאד היה לו משרת נאמן בשם ברוך הירש. כשהגיע ערב פסח ביקש העשיר מהמשרת לקנות לו אגוזים, תפוחים, תמרים להכנת החרוסת. הלך המשרת לשוק, ומשום מה התעכב הרבה וחזר רק לאחר שעתיים. העשיר היה בלחץ גדול, ומרוב כעסו, כשהגיע המשרת לבית, קרא לו: "בהמה". המשרת נפגע מאוד וענה לו: "אתה". הבין העשיר שטעה בדיבורו ורצה לפייסו, אמר לו "למה נפגעת ממני, אני לא התכוונתי שאתה בהמה חלילה, אלא התכוונתי 'בהמה' בראשי תיבות, שזה: ברוך הירש מה תבאת. אמר לו המשרת, גם אני התכוונתי 'אתה' בראשי תיבות: אגוזים תפוחים תמרים. ואז צחקו והתפייסו ביניהם. ע"כ. זו חוכמתו של העשיר, שגרמה לו מיד להתפייס עם משרתו, ולחזור בו מטעותו ולא למשוך אותה, שאז אחריתה